CONSEIL DE L'EUROPE

COUNCIL OF EUROPE

COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

© Министерство на правосъдието на Република България, mjs.bg. Разрешението за повторно публикуване на този неофициален превод е предоставено единствено за целите на включването му в базата данни HUDOC на ЕСПЧ.

© Ministry of Justice of the Republic of Bulgaria, mjs.bg. Permission to re-publish this non-official translation has been granted for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

ДЕЛО ХАСАН И ЧАУШ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ

(Жалба № 30985/96)

РЕШЕНИЕ

СТРАСБУРГ

26 октомври 2000

По делото Хасан и Чауш срещу България [Hasan and Chaush v. Bulgaria]

Европейският съд по правата на човека, заседаващ като Камара в разширен състав, включваща следните съдии:

г-н Л. ВИЛДХАБЕР [L. WILDHABER], *Председател*,
г-н Ж.-П. КОСТА [J.-P. COSTA],
г-н А. ПАСТОР РИДРУЕХО [A. PASTOR RIDRUEJO],
г-н Л. ФЕРАРИ БРАВО [L. FERRARI BRAVO],
г-н Дж. БОНЕЛО [G. BONELLO],
г-н Й. МАКАРДЖИК [J. MAKARCZYK],
г-н П. КЮРИС [P. KŪRIS],
г-жа Ф. ТУЛКЕНС [F. TULKENS],
г-жа В. СТРАЖНИЦКА [V. STRÁŽNICKÁ],
г-н В. БУТКЕВИЧ [V. BUTKEVYCH],
г-н Й. КАЗАДЕВАЛ [J. CASADEVALL],
г-жа Х. С. ГРЕВ [H.S. GREVE],
г-н А. Б. БАКА [A.B. BAKA],
г-н Р. МАРУСТЕ [R. MARUSTE],
г-н Е. ЛЕВИТС [E. LEVITS],
г-жа С. БОТУШАРОВА [S. BOTOUCHAROVA],
г-н М. УГРЕКЕЛИДЗЕ [M. UGREKHELIDZE],

а също и г-жа М. ДЕ БЬОР-БУКИКИО [M. DE BOER-BUQUICCHIO], *Заместник-секретар,*.

След тайно съвещание, проведено на 29 май и 4 октомври 2000,

Постановява следното решение, прието на последната посочена дата:

ОТНОСНО ПРОИЗВОДСТВОТО

1. Делото е внесено в Съда в съответствие с разпоредбите, приложими преди влизането в сила на Протокол № 11 към Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи ("Конвенцията"), от Европейската комисия по правата на човека ("Комисията") на 30 октомври 1999 (Чл. 5, ал. 4 от Протокол № 11 и предишни чл. чл. 47 и 48 от Конвенцията).

2. Делото е образувано по жалба (№ 30 985/96) срещу Република България, подадена в Комисията на основание предишния чл. 25 от Конвенцията на 22 януари 1996. Първоначално тя е повдигната от четирима жалбоподатели. След решение на Комисията за отделяне и заличаване на жалбите на двама от жалбоподателите (вж. доклад на Комисията от 17 септември 1998 на основание предишния чл. 30, ал. 1, б. "а" от Конвенцията), настоящото дело се отнася до жалбите на

останалите двама. Това са г-н Фикри Сали Хасан [Fikri Sali Hasan] и г-н Исмаил Ахмед Чауш [Ismail Ahmed Chaush], български граждани, родени съответно през 1963 и 1940 г., живущи в София ("жалбоподателите").

3. Жалбоподателите твърдят, че са извършени нарушения на членове 6, 9, 11 и 13 от Конвенцията и на чл. 1 от Протокол № 1 предвид на насилствената, както се твърди, подмяна на ръководството на мюсюлманската религиозна общност в България и последвалото административно и съдебно производство.

4. Комисията обявява жалбата за допустима на 8 септември 1997. В своя доклад от 26 октомври 1999 (предишен чл. 31 от Конвенцията) [*Бележка на Секретариата.* Докладът може да бъде получен от Секретариата] тя изразява единодушно становище, че са извършени нарушения на членове 9 и 13 от Конвенцията, че не е необходимо да се разглеждат самостоятелно оплакванията на жалбоподателите по чл. 11 от Конвенцията и че не е извършено нарушение на чл. 6 от Конвенцията или на чл. 1 от Протокол № 1.

5. Пред Съда жалбоподателите се представляват от г-н Й. Грозев, адвокат, упражняващ професията си в София. Българското правителство ("правителството") се представлява от г-жа В. Джиджева, агент, от Министерство на правосъдието.

6. На 6 декември 1999 Камара в разширен състав решава, че делото следва да бъде разгледано и решено от Разширена камара (правило 100, ал. 1 от Правилника на Съда). Съставът на Разширената камара се определя в съответствие с разпоредбите на чл. 27, ал. 2 и 3 от Конвенцията и правило 24 от Правилника на Съда.

7. Жалбоподателите и правителството подават съответни становища.

8. На 29 май 2000 е проведено заседание в Палатата на Правата на човека. Г-н Р. Тюрмен [R. Türmen], който първоначално е член на Разширената камара, конституирана за разглеждане на делото, няма възможност да участва в заседанието. Той се замества от г-н Ферари Браво, резервен съдия, като член на Разширената камара (правило 24, ал. 5, б. "б").

Пред Съда се явяват:
(а) за правителството
г-жа В. Джиджева, Министерство на правосъдието, *Агент*;
(б) *за жалбоподателите*
Г-н Й. Грозев, адвокат.

Присъстват и жалбоподателите. Съдът изслушва обръщението на г-н Грозев и на г-жа Джиджева.

Г-н Фишбах [Fischbach], който първоначално е в състава на Разширената камара по настоящото дело, не може да участва в

разглеждането му след заседанието. Той се замества от г-н Е. Левитс, резервен съдия.

ОТНОСНО ФАКТИТЕ

I. ОБСТОЯТЕЛСТВАТА ПО ДЕЛОТО

А. Жалбоподателите

9. Г-н Фикри Сали Хасан ("първият жалбоподател") е главен мюфтия на българските мюсюлмани от 1992 до събитията, станали повод за настоящата жалба. Г-н Исмаил Ахмед Чауш ("вторият жалбоподател") по-рано е преподавател във Висшия ислямския институт в София.
В подадените в Съда документи вторият жалбоподател заявява, че от февруари 1995 също работи на непълно работно време като секретар в Главно мюфтийство, националното ръководството на мюсюлманската религиозна организация, и като редактор на *Мюсюлманин [Musulmanin]*, неговият печатен орган. Правителството оспорва посочените твърдения.

Б. Събития, предшестващи образуването на делото

10. В края на 1989 г. в България започва процес на демократизация. Скоро след това някои вярващи мюсюлмани и активисти на мюсюлманската религия в страната предприемат действия да заменят ръководството на своята религиозна организация. Те са на мнение, че г-н Генджев, който по това време е Главен мюфтия, и членовете на Висшия духовен съвет, са сътрудничели на комунистическия режим. Старото ръководство, с г-н Генджев начело на българските мюсюлмани, също се ползва с подкрепата на някои лица. Това положение поражда разделение и вътрешни конфликти в рамките на мюсюлманската общност в България.
11. След всеобщите избори, проведени в България през октомври 1991 г., към края на с. г. в длъжност встъпва ново правителство, формирано от Съюза на демократичните сили (СДС) и Движението за права и свободи.
На 10 февруари 1992 г. Дирекцията по вероизповеданията, държавно ведомство на подчинение на Министерски съвет, обявява избора на г-н Генджев за Главен мюфтия на българските мюсюлмани през 1988 г. за нищожен и постановява неговото отстраняване от заеманата длъжност. На 21 февруари 1992 Дирекцията регистрира Временен духовен съвет с трима членове като междинен ръководен орган на мюсюлманската

религиозна организация до избирането на ново постоянно ръководство в рамките на национална конференция на всички мюсюлмани.
12. След тези събития г-н Генджев, който твърди, че продължава да бъде Главния мюфтия на българските мюсюлмани, оспорва решението от 10 февруари 1992 г. пред Върховния съд. На 28 април 1992 г. Върховният съд отхвърля жалбата му. Съдът установява, че решението на Дирекцията по вероизповеданията не е предмет на съдебно обжалване. Последвалата молба за преглед, подадена от г-н Генджев срещу решението на Върховния съд, е разгледана от петчленен състав. На 7 април 1993 г. той отхвърля молбата за преглед. Като потвърждава отхвърлянето на жалбата, подадена от г-н Генджев, петчленният състав едновременно обсъжда жалбата и по същество. Той между другото установява, че решението на Дирекцията за обявяване избора на г-н Генджев за нищожен, било от нейната компетенция. Това, че разглежданото решение също постановявало "отстраняване" на г-н Генджев от заеманата от него длъжност "Главен мюфтия", било *ultra vires.* Въпреки това не се налагало прогласяване нищожността на решението на Дирекцията в тази му част, тъй като във всички случаи то не пораждало правни последици.
13. Националната конференция на мюсюлманите, организирана от временното ръководство, се провежда на 19 септември 1992. Тя избира г-н Фикри Сали Хасан (първият жалбоподател) за Главен мюфтия на българските мюсюлмани и одобрява нов Устав за духовното устройство и управление на мюсюлманите в България. На 1 октомври 1992 г. Дирекцията по вероизповеданията регистрира устава и новото ръководство в съответствие с чл. 6 и 16 от Закона за вероизповеданията.

B. Събитията от 1994 и началото на 1995 г.

14. Докато продължава спорът относно ръководството между г-н Генджев и г-н Хасан, официалната позиция на Дирекцията по вероизповеданията през цялата 1993 и поне през първата половина на 1994 г. остава, че първият жалбоподател е легитимният Главен мюфтия на българските мюсюлмани.
15. На 29 юли 1994 г. Дирекцията по вероизповеданията изпраща писмо на г-н Хасан, в което го приканва да организира национална конференция на всички мюсюлмани за разрешаването на някои проблеми, възникнали от нередностите при избирането на местни религиозни водачи. Въпросните нередности очевидно касаят твърдения за непоследователност в устава на мюсюлманската религиозна организация, а не нарушения на закона.
16. На 2 ноември 1994 г. подкрепящите г-н Генджев провеждат национална конференция. Тя се провъзгласява за легитимен представител на вярващите мюсюлмани, избира алтернативно

ръководство и приема устав. Г-н Генджев е избран за Председател на Висшия духовен съвет. След конференцията новоизбраните ръководители подават молба за регистрация в Дирекцията по вероизповеданията в качеството си на легитимно ръководство на българските мюсюлмани.

17. На 3 януари 1995 г. Висшият духовен съвет, председателстван от първия жалбоподател, взема решение за свикването на национална конференция на 28 януари 1995.

18. В края на 1994 в България се провеждат парламентарни избори. Българската социалистическа партия (БСП) получава мнозинство в Парламента и формира ново правителство, което встъпва в длъжност през януари 1995.

На 16 януари 1995 г. Дирекцията по вероизповеданията изпраща писмо на първия жалбоподател в качеството му на Главен мюфтия, като го приканва да отложи конференцията. В писмото, между другото, се казва:

"Тъй като Дирекцията по вероизповеданията е загрижена от нередности[те] [във връзка с избирането на мюфтии по места], още в средата на 1994 г. тя многократно... приканва за бързо разрешаване на проблемите... За съжаление не са предприети конкретни мерки... В резултат от това конфликтите в религиозната общност се задълбочават и се увеличава недоволството сред мюсюлманите, което води до провеждане на извънредна национална конференция на 2 ноември 1994 г. Там наяве излиза нов проблем, свързан с недостатъците на Устава на мюсюлманската религиозна общност... [Уставът] не уточнява процедурата за свикване на национална конференция... Някои въпроси, свързани с участниците и начина на избирането им..., не са уредени.

Ето защо за изпълнителната власт става правно невъзможно да вземе решение дали националната конференция е в съответствие с Устава [на мюсюлманската религия] и, съответно, дали нейните решения са действителни. По съвсем разбираеми причини тези решения биха могли да бъдат оспорени от някои мюсюлмани в България. Всяка друга национална конференция, освен ако не бъде организирана от съвместен комитет [с ръководството - съперник], би повдигнала същия проблем. Освен това решението от 3 януари 1995 г. на Висшия духовен съвет за провеждане на извънредна национална конференция на 28 януари 1995, е подписано едва от шестима законни членове на духовния съвет... [и]... не може да се счита, че се намира в съответствие с Устава.

Дирекцията по вероизповеданията не може да пренебрегне констатациите на [петчленния състав] на Върховния съд, направени в решението му от 7 [април] 1993. Там се упоменава, че Дирекцията е действала *ultra vires* при отстраняването на г-н Генджев от длъжността Главен мюфтия, както и че решението на Дирекцията от 10 февруари 1992 г. не поражда правни последици.

Крайно разтревожена относно настоящото положение и дълбоко загрижена във връзка с благосъстоянието на мюсюлманите в България, Дирекцията по вероизповеданията подкрепя становището на Главния мюфтия [първия жалбоподател], че не е препоръчително да се прибързва с провеждането на извънредна конференция преди преодоляване на конфликтите в религиозната общност...

Твърдо убедена, че оспорваните въпроси в рамките на религиозната общност не следва да се разрешават с административни средства от изпълнителната власт..., Дирекцията апелира да засвидетелствате добра воля и да постигнете консенсус за провеждането на обща конференция..."

20. На 27 януари 1995 г. Висшият духовен съвет, председателстван от г-н Хасан, съобщава, че отлага националната конференция за 6 март 1995 г.

Г. Отстраняване на първия жалбоподател от длъжността "Главен мюфтия"

21. На 22 февруари 1995 г. г-н Шиваров, Заместник Министър-председател на България, издава Заповед Р-12, която гласи следното:

"В съответствие със Заповед КВ-15 от 6 февруари 1995 г. на Министерски съвет във връзка с чл. 6 от Закона за вероизповеданията, одобрявам Устава на мюсюлманската религия в България със седалище София."

22. Уставът на мюсюлманската религия в България, упоменат в заповедта, очевидно е приетият на алтернативната национална конференция, организирана от г-н Генджев и проведена на 2 ноември 1994. Заповед КВ-15, упомената в Заповед Р-12, определя, че Заместник Министър-председателят Шиваров отговаря за надзора върху дейността на Дирекцията по вероизповеданията.

23. На 23 февруари 1995 г. Дирекция по вероизповеданията към Министерски съвет издава решение, в което се упоменава, че в съответствие с чл. чл. 6, 9 и 16 от Закона за вероизповеданията и Заповед Р-12 на Заместник Министър-председателя, регистрира ново ръководство на българската мюсюлманска общност. Така регистрираното ръководство включва г-н Генджев като Председател на Висшия духовен съвет и, както личи, лицата, избрани на конференцията от 2 ноември 1994 г.

24. Нито Заповед Р-12, нито решението на Дирекцията по вероизповеданията съдържат мотиви или някакво обяснение относно приложената процедура. Решенията не са официално връчени на г-н Хасан, който научава за тях от пресата.

25. На 27 февруари 1995 г. новорегистрираното ръководство на мюсюлманската общност, придружавано от частни охранители, прониква в сградата на Главно мюфтийство в София, със сила извежда служителите, които работят там, и я окупира. Жалбоподателите твърдят, че полицията, пристигнала след изненадващата акция, незабавно се намесила в защита на новите обитатели на сградата. След акцията от 27 февруари 1995 новото ръководство изземва цялата документация и всички активи, принадлежащи на религиозната организация на българските мюсюлмани в София, а в последващите месеци – и в други градове в страната. Твърди се, че Дирекцията по вероизповеданията

изпратила писма до банките, в които мюсюлманската религиозна организация поддържала сметки, като ги уведомявала за промяната в ръководството. В следващите седмици няколко общини, както се твърди, по нареждане на Дирекцията, регистрирали нови районни мюфтии. Освен това персоналът на Главно мюфтийство и десет преподаватели по Ислям, сред които вторият жалбоподател, се твърди, че били фактически уволнени, тъй като им се пречело да продължат работа.

26. На 27 февруари 1995, непосредствено след изземването на ръководството, първият жалбоподател подава молба за съдействие в Главна прокуратура, в която изтъква, че били извършени незаконни престъпни действия и че лицата, окупирали сградата на Главно мюфтийство, били самоволно настанили се и следвало да бъдат отстранени. С решения от 8 и 28 март 1995 г. прокурорските власти отказват да предприемат действия. Те между другото установяват, че новите обитатели на сградата пребивават в нея на законно основание, тъй като били надлежно регистрирани от Дирекция по вероизповеданията и представлявали религиозното ръководство на мюсюлманската общност в страната.

Д. Жалбата до Върховния съд против Заповед Р-12

27. На 23 март 1995, очевидно в отговор на молба от първия жалбоподател, Дирекция по вероизповеданията му изпраща в лично качество писмо, в което между другото се казва:

"Мюсюлманската религиозна общност в България... през 1888, 1891, 1919, 1949, 1986, 1992 и 1995 многократно променя своя Устав, що се отнася до организационната структура..., но никога относно религиозната си основа. Заповед Р-12 от 22 февруари 1995... санкционира определена [организационна] промяна, която самата религиозна общност пожелава да извърши..."

Изглежда това писмо е първият документ, издаден от компетентните държавни органи, в който ясно се приема, че Уставът на мюсюлманската религиозна общност, одобрен със Заповед Р-12, е заместил предходния, и че новорегистрираното ръководство замества първия жалбоподател.

28. На 18 април 1995 първият жалбоподател, действащ от името на Главно мюфтийство, което оглавява, подава жалба против Заповед Р-12 във Върховния съд. Той упоменава, че реално погледнато Заповед Р-12 не постановявала нищо друго, освен регистрацията на нова религиозна организация. От решенията и последвалото писмо на Дирекцията по вероизповеданията обаче ставало ясно, че случилото се е подмяна на Устава и ръководството на съществуващо вероизповедание. Освен това прозирало, че мотивация на този акт било разбирането, че мюсюлманската религия в България би могла да има само едно

ръководство и един Устав. Държавата нямала правото да налага този възглед на мюсюлманите, тъй като и в други държави, и в България било нормално да има множество религиозни организации на една и съща религия. Ето защо Министерски съвет надвишил своите правомощия. Последвалата намеса във вътрешните спорове на мюсюлманската религиозна общност била незаконна. По време на откритото заседание, проведено от Върховния съд, първият жалбоподател също заявява, че имало незаконна намеса в религиозните свободи на мюсюлманите, закрепени в Конституцията.

29. Първият жалбоподател изтъкнал, че конференцията от 2 ноември 1994 била организирана от хора извън мюсюлманската религиозна организация, която председателствал. В съответствие с това те можели да регистрират своя собствена религиозна организация, но не можели да поискат подмяната на ръководството на друга такава. Вторият жалбоподател поискал от Върховния съд или да обяви Заповед Р-12 за нищожна, или да установи, че тя представлява регистрацията на нова религиозна общност, поради което не пораждала правни последици за съществуващата мюсюлманска организация.

30. На 27 юли 1995 г. Върховният съд отхвърля жалбата. Той упоменава, че съгласно Закона за вероизповеданията Министерски съвет се ползвал с пълна оперативна самостоятелност във връзка с решението дали да регистрира Устава на определено изповедание или не. Ето защо юрисдикцията на Върховния съд се ограничавала до проверка дали разглежданото решение било издадено от компетентен административен орган и дали процесуалните изисквания били спазени. В това отношение Заповед Р-12 била законосъобразна. Що се отнасяло до искането за тълкуване на Заповед Р-12, Върховният съд в рамките на конкретното производство не можел да изкаже своето становище дали тя имала за последица създаването на ново юридическо лице или въвеждането на промени, и дали след това решение съществували две паралелни мюсюлмански религиозни организации.

Е. Националната конференция от 6 март 1995 и жалбата до Върховния съд срещу отказа на Министерски съвет да регистрира нейните решения

31.Националната конференция на мюсюлманите в България, организирана от г-н Хасан, се състояла, както било планирано, на 6 март 1995. Протоколът от нея установява, че присъствали 1 553 души, от които 1 188 били официални делегати с право на глас. Те представлявали единадесет местни подразделения и централното ръководство. Конференцията приела някои изменения в Устава на мюсюлманската общност и избрала нейното ръководство. Първият жалбоподател бил преизбран за Главен мюфтия.

32. На 5 юни 1995 първият жалбоподател, в качеството си на Главен мюфтия, подава молба до Министерски съвет, в която иска регистрацията на новия Устав и ръководство на мюсюлманите в България, съгласно решенията на конференцията от 6 март 1995. На 6 октомври 1995 той отправя повторна молба в този смисъл. От Министерски съвет обаче няма отговор.
33. На неуточнена дата първият жалбоподател подава жалба във Върховния съд срещу мълчаливия отказ на Министерски съвет да регистрира решенията на конференцията от март 1995.
34. На 14 октомври 1996 г. Върховният съд постановява решение. Той отбелязва, че през 1992 Главно мюфтийство, представлявано от г-н Хасан, било надлежно регистрирано като вероизповедание съгласно чл. 6 от Закона за вероизповеданията и така придобило качеството на юридическо лице, от което впоследствие не било лишавано. Ето защо Министерски съвет бил длъжен, съгласно чл. чл. 6 и 16 от Закона да разгледа молбата за регистрация на новия Устав или за промени в ръководството на съществуващото изповедание. В съответствие с това Върховният съд постановява, че мълчаливият отказ на Министерски съвет бил незаконен и нарежда изпращане на преписката в Министерски съвет, от когото се изисквало да я разгледа.
35. На 19 ноември 1996 Заместник Министър-председателят Шиваров отказва да регистрира Устава от 1995 г. и ръководството на Главно мюфтийство, представлявано от г-н Хасан. Изпраща му писмо, в което между другото се казва, че Министерски съвет вече регистрирал ръководство на мюсюлманската общност в България, което било избраното на конференцията от ноември 1994 г., с Председател на Висшия духовен съвет г-н Генджев. Заместник Министър-председателят заключил, че молбата на първия жалбоподател "[не можела] да бъде удовлетворена, тъй като очевидно [противоречала] на разпоредбите на Закона за вероизповеданията".
36. На 5 декември 1996 първият жалбоподател, в качеството си на Главен мюфтия, обжалва пред Върховния съд отказа на Заместник Министър-Председателя.
37. На 13 март 1997 г. Върховният съд отменя отказа на основание, че бил незаконосъобразен и противоречал на чл. 13 от Конституцията. Отказът съставлявал "незаконна административна намеса във вътрешната организация на [една] религиозна общност". Върховният съд отново нарежда изпращането на преписката на Министерски съвет за регистрация.
38. Въпреки решенията на Върховния съд Министерски съвет не регистрира религиозното ръководство, оглавявано от г-н Хасан.

Ж. Обединителната конференция от 1997 г. и последвалите я събития

39. През февруари 1997 правителството на Българската социалистическа партия подава оставка и е назначено служебно правителство. На последвалите всеобщи избори от април 1997 Съюзът на демократичните сили получава мнозинство в Парламента и образува ново правителство.
40. На 24 март 1997 първият жалбоподател отново иска от Министерски съвет да регистрира Устава от 1995 г. и ръководството. Следват неформални контакти между мюсюлманското ръководство на г-н Хасан и представители на правителството. Твърди се, че на жалбоподателите било казано, че правителството би се съгласило единствено да регистрира новото ръководство на мюсюлманите, ако бъдело избрано на обединителна конференция.
41. Дирекцията по вероизповеданията призовава двете алтернативни ръководства – на г-н Хасан и на г-н Генджев, да договорят разрешението. На 12 септември 1997 ръководството, оглавявано от г-н Хасан, решава да приеме провеждането на обединителна конференция при определени условия. За провеждането на преговори е определена пет-членна контактна група. На 30 септември 1997 представители на двете алтернативни ръководства подписват споразумение за свикване на национална конференция на всички вярващи мюсюлмани на 23 октомври 1997. Споразумението, подписано и от Заместник Министър-Председателя Методиев, между другото предвижда, че страните нямало да препятстват процеса на обединение, а ако не сторели това, Дирекцията щяла да предприеме подходящи административни мерки. В допълнение ръководството на г-н Генджев се задължавало да не се разпорежда с мюсюлмански имоти или активи преди конференцията.
42. Дирекцията по вероизповеданията взема активно участие в организацията на националната конференция. Кметовете в много населени места разпространяват формуляри с печат на Дирекцията. Те се попълват на събранията на местните подразделения, които избират делегати за националната конференцията, и се заверяват с подписа на кметовете.
43. На 23 октомври 1997 1 384 делегати присъстват на конференцията. Единствено на делегати, чийто избор е заверен от кметовете, се разрешава да вземат участие. Конференцията приема нов Устав на мюсюлманското изповедание в България и избира ново ръководство, в което членуват г-н Хасан и други. Г-н Хасан очевидно присъства на конференцията и одобрява новото ръководство. Шестима лидери от групата, оглавявана от него, са избрани в новия Висш духовен съвет. Г-н Хасан не е сред тях. На 28 октомври 1997 г. правителството регистрира новоизбраното ръководство.

44. Въпреки че религиозната общност, която не се противопоставя на правомощията на г-н Генджев, участва в процеса на обединение, самият г-н Генджев и някои от подкрепящите го не подписват споразумението от 30 септември 1997 г. и не присъстват на конференцията, като считат, че същата е манипулирана от държавата. Конференцията приема с гласуване решение, което оправомощава новото ръководство да проведе ревизия и да потърси наказателна отговорност от г-н Генджев заради, както се твърди, незаконни сделки.

45. Г-н Генджев от своя страна твърди, че продължава да бъде Главен мюфтия, и обжалва пред Върховния административен съд решението на правителството да регистрира новото ръководство. С решение от 16 юли 1998 г. Върховният административен съд отхвърля жалбата като недопустима. Той установява, че Главно мюфтийство, представлявано от г-н Генджев, нямало активна процесуална легитимация за обжалване, тъй като изобщо не било надлежно регистрирано. Заповед Р-12 от 22 февруари 1995 била подписана от Заместник Министър-председателя Шиваров, който не бил надлежно оправомощен от Министерски съвет. Заповед КВ-15 не съдържала изрично упълномощаване Заместник Министър-председателят да одобрява уставите на вероизповеданията. В резултат от това Главно мюфтийство, представлявано от г-н Генджев, в нито един момент не съществувало законосъобразно и всички негови актове между 1995 и 1997 г. били нищожни.

II. ОТНОСИМО ВЪТРЕШНО ПРАВО И ПРАКТИКА

46. Относимите разпоредби от Конституцията от 1991 г. гласят следното:

Член 13

"(1) Вероизповеданията са свободни.

(2) Религиозните институции са отделени от държавата.

(3) Традиционна религия в Република България е източноправославното вероизповедание.

(4) Религиозните общности и институции, както и верските убеждения не могат да се използват за политически цели."

Член 37

"(1) Свободата на съвестта, свободата на мисълта и изборът на вероизповедание и на религиозни или атеистични възгледи са ненакърними. Държавата съдейства за поддържане на търпимост и уважение между вярващите от различните вероизповедания, както и между вярващи и невярващи.

(2) Свободата на съвестта и на вероизповеданието не може да бъде насочена срещу националната сигурност, обществения ред, народното здраве и морала или срещу правата и свободите на други граждани."

47. С решение № 5 от 11 юни 1992 Конституционният съд дава задължително тълкуване на посочените по-горе разпоредби. Той между другото заявява, че държавата не може да се намесва във вътрешноорганизационния живот на религиозните общности и институции, който се регулира от уставите и другите им вътрешноорганизационни правила. Държавата може да се намеси в дейността на религиозна общност или институция единствено в случаите, посочени в чл. 13, ал. 4 и 37, ал. 2 от Конституцията. Преценката дали е налице такъв случай може да бъде направена и при регистрацията на религиозната общност или институция.

48. Законът за изповеданията влиза в сила през 1949 г. и е изменян няколко пъти след това. Относимите разпоредби от закона, които са били в сила по време на разглежданите събития, гласят:

Член 6

"(1) От момента на утвърждението устава на изповеданието от Министерския съвет или упълномощен от него подпредседател на Министерския съвет, същото се счита за признато и добива качество на юридическа личност. От този момент качество на юридическа личност добиват и местните поделения на изповеданието.

(2) Министерският съвет или упълномощен от него подпредседател на Министерския съвет мотивирано оттегля даденото признание, когато дейността на някое изповедание нарушава законите, обществения ред или добрите нрави."

Член 9

"(1) Всяко изповедание има отговорно пред държавата ръководство.

(2) В устава на всяко изповедание се установяват управителните и представителните му органи и начинът на избирането или назначаването им..."

Член 16

Централните ръководни органи на изповеданията са длъжни да се регистрират при Дирекцията на изповеданията при Министерския съвет, а ръководните органи на местните поделения - при местните народни съвети, с поименно обозначение всички членове на същите ръководни органи.

49. Законът също съдържа разпоредби за дейността на религиозното изповедание, въвежда изисквания относно духовенството му и предоставя на Дирекцията по вероизповеданията известни надзорни функции. В своето Решение № 5 от 11 юни 1992 г. Конституционният

съд, макар да се съгласява че определени разпоредби на Закона за изповеданията са явно противоконституционни, се е произнесъл, че не е негова задача да установява противоконституционността на норми, приети преди влизането в сила на Конституцията от 1991 г., тъй като и обикновените съдилища са компетентни инцидентно да я констатират.

50. Жалбоподателите твърдят, че като последица от разпоредбите на чл. 6 от закона, и поради липсата на публичен регистър на признатите религиозни изповедания, на практика една религиозна общност можела да установи своето съществуване като юридическо лице единствено чрез представяне на копие от писмо или решение в такъв смисъл от Дирекцията по вероизповеданията. Същото се отнасяло и за ръководителя на религиозно изповедание, когато било необходимо да удостовери това си качество.

51. Съгласно Заповед 125 на Министерски съвет от 6 декември 1990 г., съответно изменена и допълнена, компетенцията на Дирекцията по вероизповеданията включва "осъществяването на контакти между държавата и религиозните изповедания", подпомагане на централните и местните административни органи за разрешаването на проблеми, свързани с религиозни въпроси, и подпомагане на религиозни организации във връзка с образованието и публикациите.

52. В българското право няма специфични процесуални разпоредби, приложими относно разглеждането на молба за регистрация на религиозно изповедание от Министерски съвет или от Заместник Министър- председател. Чл. 3 от Закона за административното производство, който урежда общия режим на производството по издаване и обжалване на административни актове, гласи че законът не е приложим за решенията на Министерски съвет.

ОТНОСНО ПРАВОТО

I. ПРЕДВАРИТЕЛНО ВЪЗРАЖЕНИЕ НА ПРАВИТЕЛСТВОТО

53. Пред Съда правителството поддържа, че жалбата следва да бъде отхвърлена поради неизчерпване на вътрешноправните средства за защита, тъй като вътрешните жалби до съдилищата били подадени от първия жалбоподател от името на Главното мюфтийство, а не в качеството му на физическо лице.

От своя страна жалбоподателите твърдят, че не са били легитимирани да започнат съдебно производство в качеството си на физически лица. Единствената възможност била жалба от името на общността. Освен това жалбите от името на Главното мюфтийство се оказали

неефективни. Жалбоподателите насочват към оплакването си по чл. 13 от Конвенцията.

54. Съдът повтаря, че възражения от вида, като това, което правителството прави, трябва да бъдат повдигани преди разглеждане допустимостта на жалбата (вж. сред други източници и решението по делото Кембъл и Фел срещу Обединеното Кралство [Campbell and Fell v. the United Kingdom] от 28 юни 1984 г., Поредица А № 80, стр. 31, абзац 57, решението Артико срещу Италия [Artico v. Italy] от 13 май 1980 г., Поредица А № 37, стр. 13, абзац 27 и *Брумъреску срещу Румъния [Brumărescu v. Romania]* [Разширена камара], № 28342/95, абзаци 52 и 53, ЕСПЧ 1999 г. - VII). Възражението на правителството обаче е повдигнато за първи път на 25 август 1998 г. след като Комисията обявява допустимостта на жалбата (вж. абзац 12 от доклада на Комисията от 26 октомври 1999 г.). Следователно възражението се отхвърля.

II. ТВЪРДЕНИЕ ЗА ИЗВЪРШЕНО НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 9 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

55. Жалбоподателите се оплакват, че – както се твърди - принудителната подмяна на ръководството на мюсюлманската религиозна общност в България през 1995 г. и последвалите събития до октомври 1997 г. са довели до нарушение на правата им по чл. 9 от Конвенцията. Член 9 гласи следното:

"1. Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали.

2. Свободата да се изповядва религия или убеждения подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защитата на обществения ред, здраве и морал или за защита на правата и свободите на другите."

A. Приложимост на чл. 9

1. Прения пред Съда

(а) Жалбоподателите

56. Жалбоподателите твърдят, че правото да изповядваш религията си колективно означава, че на общността трябва да бъде позволено да се организира в съответствие със собствените си правила. Според тях всяка намеса във вътрешния живот на организацията засяга не само организацията, но също и лице, числящо се към религиозната общност,

и в частност онези, които пряко участват в религиозното или организационно ръководство.
Жалбоподателите твърдят, че за религиозната общност организационната структура е не просто форма на тяхното съществуване, а е от съществено значение. Самоличността на лидерите на общността е особено важна, тъй като историята изобилства с примери за религиозни водачи, които карат вярващите да приемат друга вяра или основаващи нови религии. Не по-малко важен за отделния вярващ е начинът, по който организацията управлява местата за богослужение и имуществото.
Поради това жалбоподателите са на мнение, че твърдяната принудителна подмяна на ръководството на тяхната религиозна общност е засегнала индивидуалните им права, защитени от чл. 9 на Конвенцията, още повече че първият жалбоподател е заемал длъжността Главен мюфтия, а вторият е участвал в живота на общността.

(б) Правителството

57. Правителството поддържа, че съгласно практиката на органите по Конвенцията жалба, позоваваща се на чл. 9 наред с други текстове от, обикновено би била разгледана от гледна точка на другите текстове, на които е направено позоваване. Затова в изложението си правителството се е насочило към чл. 11 от Конвенцията. Според него не всяко действие, в основата на което лежи религиозна вяра, представлява изповядване на религия по смисъла на чл. 9.
58. По-нататък правителството твърди, че в България свободата на религията е гарантирана от Конституцията. Религиозните институции са независими, а държавата е длъжна да поддържа климат на търпимост и взаимно уважение помежду им, без да се намесва във вътрешноорганизационния им живот. Ето защо мюсюлманското изповедание е регистрирано по Закона за изповеданията. Вярващите мюсюлмани посещават повече от 1000 джамии в страната. Те имат няколко религиозни училища и вестник, и свободно поддържат международни връзки.
На този фон правителството отстоява, че фактите, изтъкнати от жалбоподателите, не засягат техните права да практикуват религията си, индивидуално или колективно, частно или публично, да спазват религиозните празници, или да преподават в училища.

(в) Комисията

59. Комисията счита, че организацията на религиозната общност е важна част от религиозния живот, и че участието в нея представлява изповядване на религията. Следователно оплакванията на жалбоподателите попадали в обхвата на чл. 9 от Конвенцията.

2. Оценката на Съда

60. Съдът напомня, че свободата на мисълта, съвестта и религията е една от основите на демократичното общество по смисъла на Конвенцията. Плурализмът, който е неделима част от демократичното общество, трудно завоювана спечелена през вековете, зависи от нея (вж. *Сериф срещу Гърция [Serif v. Greece]*, № 38178/97, абзац 49, ЕСПЧ 1999-IX г. и решение по делото Кокинакис срещу Гърция [Kokkinakis v. Greece] от 25 май 1993 г., Поредица А № 260-А, стр. 17 - 18, абзаци 31 и 33).

Докато религиозната свобода е преди всичко предмет на собственото съзнание, тя също, между другото, предполага и свободата да се изповядва религия, индивидуално и насаме, или колективно с други лица, публично в кръга на тези, с които лицето споделя същата вяра. Чл. 9 изброява формите, които изповядването на дадена религия или вяра, може да приеме, а именно - богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали. Въпреки това чл. 9 не защитава всеки акт, мотивиран или вдъхновен от религия или вярване (вж. решението по делото Kalaч срещу Турция [Kalaç v. Turkey] от 1 юли 1997 г., *Текстове на решения и определения* 1997-IV, стр. 1209, абзац 27).

61. В настоящото дело страните имат различия по въпроса дали разглежданите събития, които са свързани с организацията и ръководството на мюсюлманската общност в България, касаят правото на отделните жалбоподатели свободно да изповядват своята религия и, следователно, дали е приложим чл. 9 от Конвенцията. Жалбоподателите поддържат, че религиозната им свобода била поставена под въпрос, докато правителството анализира оплакванията главно от гледна точка на чл. 11 от Конвенцията.

62. Съдът напомня, че религиозните общности традиционно и навсякъде съществуват като организирани структури. Те съблюдават правила, които често за последователите са с божествен произход. Религиозните церемонии имат собствен смисъл и сакрална стойност за вярващите, когато са ръководени от служители, овластени за това в съответствие с тези правила. Личността на религиозните служители несъмнено е от значение за всеки член на общността. Участието в живота на общността следователно представлява изповядване на дадената религия, защитено от чл. 9 на Конвенцията.

Когато става въпрос за организация на религиозната общност, чл. 9 от Конвенцията трябва да бъде тълкуван в светлината на чл. 11, който предоставя гаранции срещу неоснователна държавна намеса в живота на сдруженията. От тази гледна точка правото на вярващите на свобода на религия включва очакването, че на общността ще бъде позволено да функционира по мирен начин, свободна от произволната намеса на държавата. Наистина, автономното съществуване на религиозните общности е необходимо за плурализма в едно

демократично общество и поради това е въпрос, който е в самата сърцевина на защитата, предоставена по чл. 9. Тя непосредствено касае не само организацията на самата общност, но също и ефективното ползване от правото на свобода на религията от страна на всичките й активни членове. Ако организационният живот на общността не бе защитен по чл. 9 от Конвенцията, всички останали аспекти на свобоата на религията за физическите лица биха се оказали уязвими.

63. Няма съмнение, че по настоящото дело жалбоподателите са активни членове на религиозната общност. Първият жалбоподател е избран за Главен мюфтия на българските мюсюлмани. Не е необходимо Съдът да установява дали вторият жалбоподател, който е работил като преподавател по ислям, е изпълнявал длъжността и на секретар в Главно мюфтийство, тъй като не се спори, че г-н Чауш е вярващ мюсюлманин, който активно е участвал в религиозния живот в съответното време.

64. Следователно събитията, предмет на настоящата жалба, се отнасят до правото на свобода на религията и на двамата жалбоподатели така, както е закрепено в чл. 9 от Конвенцията. Поради това разпоредбата намира приложение.

65. По-нататък Съдът не е на мнение, че делото е по-добре да бъде разгледано единствено по чл. 11 от Конвенцията, както предлага правителството. Подобен подход би извадил оплакванията на жалбоподателите извън техния контекст и би пренебрегнал същността им.

Следователно Съдът установява, че оплакванията на жалбоподателите следва да бъдат разгледани по чл. 9 от Конвенцията. Доколкото засягат организацията на религиозната общност, Съдът отново изтъква, че чл. 9 трябва да бъде тълкуван в светлината на защитата, предоставяна по чл. 11 от Конвенцията.

Б. Съответствие с чл. 9

1. Прения пред Съда

(а) Жалбоподателите

66. Жалбоподателите твърдят, че държавните органи се намесили в организационния живот на мюсюлманската общност в два случая. Най-напред през февруари 1995 г. те подменили легитимното ръководство на общността, оглавявано от първия жалбоподател, а през следващите години отказали да признаят преизбраното ръководство на първия жалбоподател.

По мнение на жалбоподателите мерките, предприети от държавата, имали дълбоки последици и съставлявали подмяна на цялата организационна структура на мюсюлманската общност и пълно

унищожение на нормалния живот на общността. Всички приходи били блокирани, служебните помещения били иззети със сила, контролът върху джамиите бил прехвърлен, а всяко използване на документите и собствеността на общността от ръководството, оглавявано от първия жалбоподател, било невъзможно. По този начин г-н Хасан бил принуден да продължи дейността си на ръководител на втората по големина религиозна общност в България "на улицата с нулеви финансови ресурси". Освен това, след регистрирането на ръководството на г-н Генджев от Дирекцията по вероизповеданията през февруари 1995 г., нито един съд, държавен орган или физическо лице не би признал г-н Хасан за легитимен представител на вярващите мюсюлмани.

67. По-нататък жалбоподателите поддържат, че държавната намеса във вътрешните работи на религиозната общност не се основавала на ясни правни норми. Те считат, че законодателството в България по въпроси, отнасящи се до религиозните общности, не осигурява яснота и гаранции срещу злоупотреба с административната дискреция. Според тях отношенията между държавата и религиозните общности в България се уреждали не от правото, а от политиката. Наистина, подмяната на ръководството на мюсюлманската религиозна общност странно съвпаднала със смяната на правителството в България.

Приложимият закон, останал непроменен след събитията, предмет на оплакване, осигурявал на правителството дискреционната власт да променя религиозните ръководства според волята си. При липсата на прозрачна процедура в това отношение или публичен регистър на уставите и представителството на религиозните изповедания, системата на издаване на писма *ad hoc* от Дирекцията по вероизповеданията с цел потвърждаване представителството на общността пред трети заинтересувани лица, и дори пред съдилищата, създавала огромни възможности за произволно упражняване на правомощия. По мнение на жалбоподателите в това отношение властите не изпълнили задължението си да създадат адекватна законова уредба.

68. Жалбоподателите по-нататък твърдят, че Заповед Р-12 била в нарушение на приложимия закон, тъй като утвърждавала ръководство, което не било избрано в съответствие с устава и вътрешните правила на мюсюлманската общност. Тези правила предвиждали ръководството да бъде избирано на национална конференция, свикана по решение на Висшия духовен съвет, Главния мюфтия и Контролната комисия. Утвърждавайки тези правила през 1992 г., властите не е трябвало да регистрират лидери, избрани в несъответствие с тях.

Освен това по мнение на жалбоподателите подмяната на ръководството била постигната посредством произволни заповеди, не съдържащи мотиви, издадени без за тях да са били уведомявани

засегнатите страни. Отказът на Министерски съвет да се съобрази с две решения на Върховния съд представлявал още една произволна намеса във вътрешния живот на общността. Отказът на прокуратурата да се намеси и осигури защита срещу извършването на действия, които според жалбоподателите представлявали очевидно престъпление, а именно принудителното евинциране на първия жалбоподател и персонала от сградата на Главно мюфтийство на 27 февруари 1995 г., също бил явно нарушение на вътрешното право.

69. По-нататък жалбоподателите твърдят, че намесата в техните права по чл. 9 от Конвенцията нямала законосъобразна цел. Не можел да се приеме за основателен аргументът, че целта на правителството била да осигури яснота относно представителството на мюсюлманската религиозна общност. С действията си властите всъщност подменили едно ръководство на общността с друго.

(б) Правителството

70. Правителството твърди, че не е имало намеса в правата на жалбоподателите по чл. 9 от Конвенцията. Актовете на Дирекцията по вероизповеданията били с установителен характер. Те не пораждали права и задължения и следователно не могли да засегнат правата на други правни субекти. Съгласно практиката на Съда самото изискване за регистрация в областта на религиозните дейности не било несъвместимо с Конвенцията.

71. По мнение на правителството нищо не пречело на жалбоподателите да участват свободно в организацията на мюсюлманската общност през разглеждания период. Нямало доказателства, че жалбоподателите не можели да провеждат събрания или да бъдат избирани в ръководството на мюсюлманската общност. Всъщност на 6 март 1995 г. те свободно организирали нова национална конференция, на която първият жалбоподател бил преизбран за Главен мюфтия. Фактът, че имало друга национална конференция, на 2 ноември 1994 г., която избрала други ръководители, не би могъл да бъде вменен във вина на държавата. Той бил израз на свободното упражняване на правото на свобода на сдружаване.

Следователно, по мнение на правителството, не държавата подменила първия жалбоподател в качеството му на Главен мюфтия, а независимата воля на вярващите мюсюлмани. Всъщност, г-н Хасан не отговарял на изискванията за възраст и квалификация за длъжността Главен мюфтия според в устава на мюсюлманската религия в България.

72. Правителството също твърди, че държавата продължавала да отпуска субсидии на мюсюлманската общност. Въпросът кой управлявал тези средства бил свободно решен от общността. По-нататък правителството отхвърля като недоказано и неоснователно

твърдението на първия жалбоподател, че не можел да се обърне към правоверните чрез медиите по случай религиозните празници, тъй като медиите били свободни и независими от държавата. Според правителството всички оплаквания, засягащи твърдените непреки последици от регистрацията на друго ръководство, са неоснователни.
73. По мнението на правителството жалбоподателите преследвали собствената си кариера чрез невярно представяне пред Съда на събитията, предмет на оплакване, като отнасящи се до проблеми, свързани с правата на човека. Ако се следвала тяхната логика, всеки ръководител на религиозна общност, който загубел доверието на вярващите, можел да подаде жалба. Това би създало опасен прецедент. Правителството настоявало Съдът да се дистанцира от подобни в основата си политически спорове. То повтаряло, че Парламентарната асамблея на Съвета на Европа отбелязала прогреса, постигнат от България, по отношение на религиозните свободи и информирало Съда, че се подготвял нов закон за религиозните изповедания.

(в) Комисията

74. Комисията единодушно установява, че е извършена неправомерна държавна намеса във вътрешноорганизационния живот на мюсюлманската общност и правото на жалбоподателите на свобода на религията.

2. Оценката на Съда

(а) Дали е налице намеса

75. Съдът трябва да разгледа дали е имало държавна намеса във вътрешната организация на мюсюлманската общност и, вследствие на това, в правото на свобода на религията на жалбоподателите.
76. Позицията на правителството изцяло се основава на твърдението, че оспорваните актове на Дирекцията по вероизповеданията не могат да се разглеждат като намеса във вътрешната организация на общността, тъй като имали чисто установителен характер и не представлявали друго освен административна регистрация. Жалбоподателите твърдят, че тези актове имали сериозни юридически и практически последици и целели непосредствено отстраняването на законното ръководство на мюсюлманската общност и подмяната му с лидери, политически свързани с правителството на деня.
77. Съдът не смята за необходимо да решава по принцип дали актовете по формалната регистрация на религиозни общности и промените в техните ръководства представляват намеса в правата, защитени по чл. 9 от Конвенцията.

78. Въпреки това Съдът счита, също както Комисията, че когато са налице факти, които показват неуспеха на властите да останат неутрални при упражняването на правомощията си в тази сфера, следва да се направи заключението, че държавата се е намесила в свободата на вярващите да изповядват религията си по смисъла на чл. 9 от Конвенцията. Той напомня, че освен в твърде изключителни случаи, правото на свобода на религията, гарантирано от Конвенцията, не допуска държавата по свое усмотрение да определя дали религиозните вярвания или средствата за изразяването им са легитимни. Действия на държавата, фаворизиращи един ръководител на разделена религиозна общност, или предприети с цел принуждаване на общността да се обедини под единно ръководство против собственото й желание, също така биха съставлявали намеса в свободата на религия. В демократичните общества не е необходимо държавата да предприема мерки, с които да осигури привеждането на религиозните общности под единно ръководство (вж. *Сериф*, цитирано по-горе, абзац 52).

79. По настоящото дело Съдът отбелязва, че по силата на Заповед Р-12 и решението на Дирекцията по вероизповеданията от 23 февруари 1995 г. изпълнителната власт в България оповестява промени в ръководството и устава на мюсюлманската религиозна общност. За това решение няма изложени мотиви. Няма обяснение защо са предпочитени ръководителите, избрани на Националната конференция от 2 ноември 1994 г., организирана от последователите на г-н Генджев, а не на първия жалбоподател, който се ползва с подкрепата на друга част от общността, както се вижда от резултатите на Националната конференция, проведена на 6 март 1995 г.

По-нататък Съдът отбелязва, че в България легитимността и представителните правомощия на ръководството на религиозно вероизповедание се удостоверяват от Дирекцията по вероизповеданията. Така първият жалбоподател, по силата на оспорените решения от февруари 1995 г., на практика и по закон е лишен от представителните си правомощия. Отказано му е съдействие от прокуратурата срещу насилственото евинциране от служебните помещения на Главно мюфтийство именно на основанието, че Заповед Р-12 обявявала друго лице за Главен мюфтия. Очевидно г-н Хасан не може да задържи контрола поне върху част от собствеността, принадлежаща на общността, въпреки че той несъмнено е имал подкрепата на значителна част от нейните членове. Така ефектът от оспорваните решения е бил прекратяване на функциите на първия жалбоподател като Главен мюфтия, отстранявайки дотогава признатото ръководство на религиозната общност и обезсилвайки устава и вътрешните й правила.

Установеното в резултат от това положение останава непроменено през 1996 до октомври 1997 г., тъй като властите на няколко пъти отказват да признаят действието на решенията от Националната конференция, организирана от първия жалбоподател на 6 март 1995 г.

80. Вярно е, че в решенията си от 14 октомври 1996 г. и 13 март 1997 г. Върховният съд отказва да приеме, че регистрацията на ново ръководство на разделената религиозна общност има за последица отстраняването на по-рано признатото ръководство на противниковата фракция. По тази причина той установява, че Министерски съвет е длъжен да разгледа молбата на първия жалбоподател за регистрация на нов устав. Тези решения обаче нямат практически ефект, тъй като Министерски съвет отказва да се съобрази с тях.

81. Аргументът на правителството, че нищо не е пречело на първия жалбоподател и поддръжниците му да организират събрания, не е отговор на оплакванията на жалбоподателите. Не може сериозно да се твърди, че всяко действие на държавата, с изключение на ограничаващите свободата на събрания, не представлява намеса в правата, защитени от чл. 9 от Конвенцията, макар те да оказват неблагоприятно въздействие върху вътрешния живот на религиозната общност.

82. Съдът следователно намира, също както и Комисията, че Заповед Р-12, решението на Дирекцията по вероизповеданията от 23 февруари 1995 г. и последващият отказ на Министерски съвет да признае съществуването на организацията, ръководена от г-н Хасан, са нещо повече от рутинна регистрация или отстраняване на съществуващи нередности. Тяхна последица е фаворизирането на една фракция на мюсюлманската общност, на която се предоставя статут на единствено официално ръководство, изцяло отхвърляйки дотогава признатото ръководство. Действията на властите водат, на практика и по закон, до лишаването на отхвърленото ръководство от всякаква възможност да продължи да представляват поне част от мюсюлманската общност и да ръководи делата си в съответствие с волята на тази част от нея.

Следователно е имало намеса във вътрешната организация на мюсюлманската религиозна общност и правото на свобода на религията, защитено по чл. 9 от Конвенцията.

83. Подобна намеса води до нарушаване на тази разпоредба, освен ако не е била предписана по закон и необходима в условията на демократично общество в преследването на легитимна цел (сравни *Ша'аре Шалом Ве Тседек срещу Франция [Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France]* [Разширена камара], № 27417/95, абзаци 75 и 84, ЕСПЧ 2000-VII).

(б) Дали намесата е била оправдана

84. Съдът се позовава на установената от него съдебна практика, съобразно която изразите "предписан по закон" и "в съответствие със закона" в чл. 8 до чл. 11 от Конвенцията не изискват само оспорената мярка да има някакво основание във вътрешното право, но също така се отнасят и до качеството на съответния закон. Законът трябва да е едновременно достатъчно достъпен и предвидим, т.е. да е формулиран със задоволителна прецизност, за да може индивидът - при нужда с подходящ съвет - да направлява своето поведение. (вж. решене по делото *Сънди Таймс* срещу Великобритания [*Sunday Times* v. the United Kingdom] от 26.02.1979, Поредица А № 30, стр. 31, абзац 49; решение по делото Ларисис и други срещу Гърция [Larissis and Others v. Greece] от 24.02.1998, Текстове 1998-I, стр. 378, абзац 40; *Хешмън енд Херъп срещу Обединеното Кралство [Hashman and Harrup v. the United Kingdom]* [Разширена камара],№ 25594/94, абзац 31, ЕСПЧ 1999 г.; и *Ротару срещу Румъня [Rotaru v. Romania]* [Разширена камара]),№ 28341/95, абзац 52, ЕСПЧ 2000 г.).

За да отговаря вътрешното право на тези изисквания, то трябва да предоставя правни гаранции срещу произволна намеса от страна на държавните органи в правата, гарантирани от Конвенцията. В случаите, когато се засягат основни права, би било в противоречие с принципа на правовата държава, един от основните принципи в демократичното общество, залегнали в Конвенцията, правната дискреция, предоставена на изпълнителната власт, да се изразява в неограничена власт. Следователно законът трябва да указва с достатъчна яснота обхвата на всяка подобна дискреция, предоставена на компетентните органи, и начина на упражняването й (вж. решението *Ротару,* цитирано по-горе, абзац 55).

Степента на прецизност, изисквана от вътрешното законодателство, която в никакъв случай не може да обезпечи всяка възможност, зависи в значителна степен от съдържанието на конкретния акт, областта, в която е предназнаен да действа, а също и от броя, и статута на своите адресати (вж. решението *Хешмън енд Херъп*, цитирано по-горе, абзац 31 и решението по делото Гропера Радио АД и други срещу Швейцария [Groppera Radio AG and Others v. Switzerland] от 28.03.1990 г., Поредица А № 173, стр. 26, абзац 68).

85. Съдът отбелязва, че по настоящото дело приложимият закон не предоставя никакви съществени критерии, въз основа на които Министерски съвет и Дирекцията по вероизповеданията регистрират вероизповеданията и промените в техните ръководства в случаи на вътрешно разделение и противоречащи си претенции за легитимност. Освен това не е имало процесуални гаранции, например състезателно производство пред независим орган срещу произволно упражняване на дискреционните правомощия, дадени на изпълнителната власт.

По нататък Заповед Р-12 и решението на Дирекцията изобщо не са били официално съобщени на пряко засегнатите лица. Тези актове са били немотивирани и толкова неясни, че в тях дори не се споменава името на първия жалбоподател, въпреки че целта им е била освобождаването му от длъжност Главен мюфтия, което именно е станало.

Съдът вече установи, че тези актове и последвалият отказ на Министерски съвет да признае ръководството на г-н Хасан са имат за последица произволното фаворизиране на една фракция от разделената религиозна общност. В този контекст следва да се отбележи, че подмяната на ръководството на общността през 1995 г., също както и през 1992 и 1997 г., става скоро след смяна на правителството.

86. Съдът установява следователно, че намесата във вътрешната организация на мюсюлманската общност и в свободата на религия на жалбоподателите не е била "предписана по закона, тъй като е произволна и основана на законови разпоредби, предоставящи неограничена свобода на преценка на изпълнителната власт и не съвпадат с необходимите стандарти за яснота и предвидимост.

87. Съдът по-нататък се съгласява с Комисията, че повторният отказ на Министерски съвет да се съобрази с решенията на Върховния съд от 1996 г. и 1997 г. е явен неправомерен акт с особена тежест. Правовата държава, един от основните принципи в демократичното общество, е вплътен във всички разпоредби на Конвенцията и задължава държавата и всеки държавен орган да се съобразява със съдебните постановления или решения срещу нея (вж. решението Хорнсби срещу Гърция [Hornsby v. Greece] от 19 март 1997 г., *Текстове* 1997-II, абзаци 40, 41; и *Ятридис срещу Гърция [Iatridis v. Greece]* [Разширена камара], № 31107/96, абзац 58, ЕСПЧ 1999 - II).

88. С оглед на тези констатации Съдът счита, че не е необходимо да продължи да обсъжда оплакванията на жалбоподателите по отношение на изискванията за "легитимна цел" и "необходима в условията на демократичното общество". Подобно разглеждане може да се предприеме, само ако целта на намесата е ясно определена във вътрешното право.

89. Следователно е налице нарушение на чл. 9 от Конвенцията.

III. ТВЪРДЕНИЕ ЗА ИЗВЪРШЕНО НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 11 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

90. Жалбоподателите твърдят, че намесата на държавата във вътрешната организация на мюсюлманската религиозна общност е нарушила и правата им по чл. 11 от Конвенцията. Правителството отрича, че мюсюлманската общност е "сдружение" и поддържа, че във всички случаи не е имало държавна намеса в правата, защитени от този

член. Комисията е била на мнение, че не е необходимо да разглежда отделно оплакванията на жалбоподателите по чл. 11 от Конвенцията.

91. Съдът, подобно на Комисията счита, че не възниква отделен спор по чл. 11 от Конвенцията. Той вече се е занимал с оплакването, отнасящо се до държавната намеса във вътрешната организация на мюсюлманската религиозна общност по чл. 9 от Конвенцията, тълкуван в светлината на чл. 11 (вж. по-горе абзаци 62 и 65).

IV. ТВЪРДЕНИЕ ЗА ИЗВЪРШЕНО НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 13 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

92. Жалбоподателите се оплакват, че не са разполагали с ефикасно вътрешноправно средство за защита срещу намесата в свободата им на религия. Те се позоват на чл. 13, който гласи следното:

"Всеки, чиито права и свободи, предвидени в конвенция[та], са нарушени, трябва да разполага с ефикасни вътрешноправни средства за тяхната защита от съответна национална институция дори и нарушението да е извършено от лица, действащи в качеството си на представители на официалните власти."

1. Прения пред Съда

93. Жалбоподателите между другото твърдят, че производството пред Върховния съд, завършило с решението от 27 юли 1995 г., не е било ефикасно средство за защита. Въпреки че Върховният съд могъл да предостави подходяща обезвреда чрез отменяването на Заповед Р-12, той решил да не обсъжда аргументите на жалбоподателите по съществото на спора. Това решение било последица от "доктрината на неограничената дискреция", както я описват жалбоподателите. Според изявленията на жалбоподателите българският Върховен съд последователно се придържал към позицията, че в редица области изпълнителната власт притежава пълна оперативна самостоятелност (дискреция), която не подлежи на съдебен контрол.

94. В отговор правителството изтъква, че жалбоподателите не са инициирали никакво производство в качеството си на физически лица. При тези обстоятелства те не биха могли да твърдят по принцип, че законът не гарантира ефикасни средства за защита.

Според правителството жалбоподателите могли да поискат образуването на наказателно производство на основание чл. 164 и чл. 165 от Наказателния кодекс, които касаят проповядването на омраза и възпрепятстването на свободното изповядване на религията посредством сила или заплашване.

95. Комисията счита, че жалбоподателите не са разполагали с ефикасно средство за защита, и че е извършено нарушение на чл. 13 от Конвенцията.

2. Оценката на Съда

96. Съдът припомня, че чл. 13 гарантира на национално ниво наличието на средство за защита по отношение на оплаквания, които могат да се разглеждат като "защитими" по смисъла на Конвенцията. Такова средство трябва да позволява на компетентния национален орган, както да разгледа по същество съответното оплакване по Конвенцията, така и да присъди подходяща обезвреда, въпреки че на договарящите се държави се предоставя известна свобода на преценка относно начина, по който ще изпълняват задълженията си по чл. 13. Правното средство за защита, изисквано според чл. 13, трябва да бъде "ефикасно" на практика, както и по закон, и по-специално упражняването му не трябва да бъде неоснователно възпрепятствано от действията или бездействията на органите в държавата ответник (вж. *Чакики срещу Турция [Çakıcı v. Turkey]* [Разширена камара], № 23657/94, абзац 112, ЕСПЧ 1999 - IV).

97. По настоящото дело Съдът е установил, че правата на жалбоподателите по чл. 9 от Конвенцията са нарушени. Поради това те имат защитима позиция по смисъла на практиката на Съда.

98. Съдът по-нататък счита, че обхватът на задължението по чл. 13 варира в зависимост от естеството на съответното, гарантирано от Конвенцията право, на което се прави позоваване. Също както Комисията, Съдът смята, че в контекста на настоящото дело, чл. 13 не може да бъде разглеждан като задължаващ да се осигури възможност на всеки вярващ, какъвто е вторият жалбоподател, да започне в качеството си на физическо лице официално производство за оспорването на регистрацията на ръководството на своята религиозна общност. Интересите на отделните вярващи в това отношение могат да бъдат гарантирани, ако те се обърнат към лидерите си и подкрепят всяко юридическо действие, което последните могат да предприемат.

99. Съдът затова намира, че в такъв случай задължението на държавата по чл. 13 може да бъде изпълнено като се предоставят средства за защита, достъпни само за представителите на религиозната общност, засегната от държавна намеса във вътрешната ѝ организация. По настоящото дело първият жалбоподател, г-н Хасан, е лидер на фракцията на мюсюлманската организация, който е заменен посредством решенията на държавата, предмет на оплакване. Затова Съдът следва да разгледа дали първият жалбоподател, в качеството му на религиозен лидер, е разполагал с ефикасни вътрешноправни средства за защита.

100. Съдът отбелязва, че г-н Хасан, действащ в качеството на Главен мюфтия, се опитва да получи защита срещу намесата във вътрешната организация на религиозната общност като оспорва Заповед Р-12 пред Върховния съд. Върховният съд не поставя под въпрос легитимацията на г-н Хасан и приема да разгледа делото. По този начин на

представител на религиозната общност е предоставено съдебно средство за защита.

Но Върховният съд отказва да се спре на съществените въпроси по спора, като приема, че Министерски съвет разполага с абсолютната свобода да преценява дали да регистрира или не устава и ръководството на вероизповеданието, и се произнесе единствено по въпроса дали Заповед Р-12 е издадена от компетентен орган.

Следователно жалбата до Върховния съд срещу Заповед Р-12 не представлява ефикасно вътрешноправно средство за защита.

101. Другите две жалби, подадени от първия жалбоподател до Върховния съд срещу отказа на Министерски съвет да регистрира резултатите от Националната конференция, проведена на 6 март 1995 г., също не са ефикасни вътрешноправни средства за защита. Въпреки че Върховният съд уважава жалбите, Министерски съвет отказва да се съобрази с неговите решения.

102. Правителството намеква, че жалбоподателите могли да поискат образуването на наказателно производство срещу лицата, които възпрепятствали упражняването на свободата им на религията.

Съдът отбелязва, обаче, че първият жалбоподател всъщност се обръща за съдействие към прокуратурата, но безуспешно (вж. абзац 26 по-горе).

Освен това правителството не посочва по какъв начин наказателното производство, ако бъде образувано, би довело до разглеждане по същество на оплакванията на жалбоподателите, отнасящи се до решения на Заместник Министър-председателя и Дирекцията по вероизповеданията, които Върховният съд в решението си от 27 юли 1995 г. установява за законосъобразни от формална гледна точка. Не е ясно по какъв начин подобно производство би могло да предостави защита в ситуацията, предмет на оплакването.

103. Правителството не посочва никакви други вътрешноправни средства за защита, които жалбоподателите или други представители на религиозната общност могат използват.

104. Ето защо Съдът установява, че ръководството на фракцията, водена от г-н Хасан, не е било в състояние да оспори ефикасно неправомерната държавна намеса във вътрешните дела на религиозната общност и да отстоява правото си на организационна автономия, гарантирано по чл. 9 от Конвенцията.

Нито един от жалбоподателите не е имал ефикасно вътрешноправно средство за защита по отношение на нарушението на чл. 9. Следователно е извършено нарушение на чл. 13 от Конвенцията.

V. ТВЪРДЕНИЕ ЗА ИЗВЪРШЕНО НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 6 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

105. Жалбоподателите се оплакват, че не са имали достъп до съд за определяне на някои граждански права. Според тях Заповед Р-12 е решаваща за някои от гражданските им права. Става дума за правото на първия жалбоподател, в качеството му на Главен мюфтия, да управлява религиозните дела на общността, да ръководи паричните й средства и собствеността й, и правото му на възнаграждение за дейността му на Главен мюфтия, както и правото на втория жалбоподател да продължи работата си като преподавател по ислям, от която твърди, че фактически бил уволнен. Жалбоподателите настояват, че определянето на техните граждански права, без да участват като страни в никакво производство и без Върховният съд да разглежда по същество жалбата срещу Заповед Р-12, било в противоречие с чл. 6 от Конвенцията.

106. Правителството твърди, че злощастното стечение на обстоятелствата в кариерите на жалбоподателите не е резултат от оспорваните решения. Жалбоподателите не били страни в производството пред Върховния съд срещу Заповед Р-12. Освен това, ако вторият жалбоподател имал трудов договор, той можел да оспори прекратяването му по съдебен ред.

107. Според Комисията оплакванията на жалбоподателите по чл. 6 били недоказани.

108. Съдът отбелязва, че жалбоподателите не са доказали правното основание и съдържанието на твърдените от тях граждански права. Освен това, те не са доказали, че съществуват пречки, които да не им позволяват да предявят граждански иск по отношение на твърдяното право на възнаграждение.

Следователно Съдът установява, че не е извършено нарушение на чл. 6 от Конвенцията.

VI. ТВЪРДЕНИЕ ЗА ИЗВЪРШЕНО НАРУШЕНИЕ ПРОТОКОЛ № 1

109. Съдът отбелязва, че жалбоподателите не повдигат отново оплакванията си по чл. 1 от Протокол № 1 към Конвенцията, изнесени пред Комисията.

При тези обстоятелства Съдът не намира основание да ги разглежда по собствена инициатива.

VII. ПРИЛАГАНЕ НА ЧЛ. 41 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

110. Чл. 41 от Конвенцията гласи:

"Ако Съдът установи, че е имало нарушение на Конвенцията или на протоколите към нея и ако вътрешното право на високодоговарящата страна допуска само частично обезщетение за последиците от това нарушение, Съдът присъжда, ако това е необходимо, справедливо удовлетворение на потърпевшата страна."

А. Вреди

1. Имуществени вреди

111. Първият жалбоподател претендира обезщетение в размер на 9 240 нови български лева, заради неполучена заплата за периода от отстраняването му от длъжност като Главен мюфтия през февруари 1995 г. до ноември 1997 г., когато е избран нов Главен мюфтия на провелата се обединителна конференция.
Претендира също направените разноски за поддържането на дейността си като Главен мюфтия от февруари 1995 г. до ноември 1997 г. (наем на офис и издаване на в-к "Мюсюлманин") в размер на 5 500 американски долара (USD).
Вторият жалбоподател претендира обезщетение в размер на 6 060 "нови" лева, за неполучена заплата като секретар на Главно мюфтийство и редактор на в-к "Мюсюлманин" за периода от февруари 1995 г. до ноември 1997 г.
112. Жалбоподателите са подкрепили претенциите си с копия от договори за наем на два апартамента, фактури, удостоверяващи разходите за издаването на в-к "Мюсюлманин" и провеждането на местни събрания на религиозната общност, и декларация от г-н Велев, който декларира, че познава жалбоподателите, че вторият жалбоподател е изпълнявал "секретарски функции" в канцеларията на Главно мюфтийство и бил редактор на в-к "Мюсюлманин", и че доколкото си спомня месечните възнаграждения на жалбоподателите били равностойността на 280 лв. за първия жалбоподател и 200 лв. за втория.
Жалбоподателите заявяват, че не им е възможно да представят други писмени доказателства, тъй като всички документи, отнасящи се до техните доходи, останали в сградата на Главно мюфтийство, откъдето са отстранени със сила на 27 февруари 1995 г.
113. Правителството изтъква, че всички претенции са недоказани и не са подкрепени от задоволителни доказателства. По-конкретно, претенциите относно неполучените възнаграждения са напълно неоснователни, тъй като жалбоподателите не представили нито един фиш за заплата. Освен това голям брой от документите, представени от жалбоподателите, били неясни и съдържали редица противоречия. В договорите за наем на двата апартамента се споменавало, че ще бъдат използвани от наемателя не само за офис, но и за жилище. Нямало

доказателство, че наемателите се нанесли или че плащали наема. В единия договор числото "1995" била явно поправено на "1996".
Правителството по-нататък отбелязва, че жалбоподателите използвали произволни методи на изчисление. По-специално първият жалбоподател претендирал, че към февруари 1995 г. неговото възнаграждение било 10 000 "стари" български лева и тази сума се равнявала на 280 "нови" лева., Това изчисление обаче очевидно било направено на база обменния курс на българския лев с друга валута. Всъщност, през юли 1999 г. 1 000 "стари" лева станали 1 "нов" лев. Затова 10 000 "стари" лева били еквивалентни на 10 "нови" лева.
114. Относно разходите по издаването на в-к "Мюсюлманин" правителството твърди, че имало противоречия между първоначалните твърдения на жалбоподателите, когато претендирали разходите за три издания на вестника, и техните по-късни твърдения, когато споменавали две, а впоследствие и четири издания. Освен това търговското наименование на вестника било регистрирано от трето лице и по нищо не личало, че жалбоподателите могли да претендират разходите по издаването на този вестник.
115. По отношение на втория жалбоподател правителството представя копие на писмо от 8 май 2000 г. от Главно мюфтийство, в което се удостоверява, че г-н Чауш не е работил в Главно мюфтийство, както твърди. От време навреме той преподавал в във Висшия ислямски институт в София. Освен това правителството обръща внимание на противоречието между претенциите на втория жалбоподател и декларацията му за доходи, подадена на 31 януари 2000 г., представена в подкрепа на молбата му за правна помощ. В този документ вторият жалбоподател заявил, че има различен по размер доход само по време на учебната година, възлизащ средно на 40 до 80 "нови" лева на месец.
116. Най-накрая правителството изтъква, че през февруари 1995 г. първият жалбоподател престанал да бъде Главен мюфтия и следователно не можел да претендира разноски, за които твърди, че са направени от него в качеството на Главен мюфтия.
117. Съдът счита, че вторият жалбоподател - г-н Чауш, не е установил пряка причинноследствена връзка между нарушението, установено по настоящото дело, и пропуснатия доход или друга имуществена вреда, претърпяна от него. Настоящото дело не се отнася до обстоятелствата, при които вторият жалбоподател твърди, че бил освободен от длъжността преподавател по ислям, а до намесата в свободата му на религия, която произтича от принудителното отстраняване на ръководството на религиозната общност, към което се числял като негов действащ член. Неговите претенции за имуществени вреди следователно се отхвърлят.
118. По отношение на първия жалбоподател изглежда, че някои от сумите, претендирани от него, например за наем на офиси и издаване

на вестник, засягат Главно мюфтийство, което първоначално подава жалба до Комисията, но впоследствие се оттегля от производството (вж. абзац 2 по-горе). Независимо от посочените суми, Съдът счита, че първият жалбоподател лично е понесъл някои имуществени вреди в резултат на неправомерното му отстраняване от длъжността Главен мюфтия и принудителното му евинциране от сградата на Главно мюфтийство. Неговата претенция в това отношение, обаче, не е подкрепена от надеждно писмено доказателство. Що се отнася до твърдения пропуснат доход, той е представил единствено декларация от трето лице, което твърди, че е знаело размера на неговата заплата. Ето защо Съдът намира, че претенцията за имуществени вреди не може да бъде удовлетворена (сравни *Партия на свободата и демокрацията срещу Турция [Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey]* [Разширена камара], № 23885/94, абзац 54, ЕСПЧ 1999-VIII).
При все това, Съдът приема, че невъзможността на първия жалбоподател да представи писмено доказателство може до известна степен се дължи на факта, че той е отстранен със сила от офиса си през февруари 1995 г. и му е отказан достъп до неговата документация. Съдът ще вземе тези обстоятелства под внимание при обсъждане на претенцията на първия жалбоподател за неимуществени вреди.

2. Неимуществени вреди

119. Претенцията на първия жалбоподател в това отношение е в размер на 50 000 американски долара, а на втория - 30 000 американски долара.
Жалбоподателите твърдят, че понесли значителни страдания за дълъг период от време. Първият жалбоподател бил ръководител на втората по големина религиозна общност в страната. Негово задължение и отговорност към хиляди вярващи, които му се доверили като техен представител, било да осигури функционирането на легитимно ръководство на религиозната общност. Фактът, че не успял да изпълни тази задаа заради неправомерната намеса на държавата във вътрешната организация на мюсюлманското изповедание, му причинил силно емоционално страдание. Това положение се влошило поради пълното незачитане от страна на властите на правовата държава между февруари 1995 г. и октомври 1997 г., докато жалбоподателите правели многобройни опити да получат справедливост, но просто били игнорирани. През този период те продължили да работят, срещайки огромни затруднения.
120. Правителството приканва Съда да отхвърли претенциите на жалбоподателите и да приеме, че констатацията за нарушение представлява достатъчно справедливо удовлетворение.
Правителството поддържа, че жалбоподателите не сочат вреди, нанесени на доброто им име или здравето им и следователно не могат

да твърдят, че са понесли неимуществени вреди. Техните лични емоционални реакции на събитията, предмет на оплакванае, били с чисто субективен характер и не можели да послужат като основание за имуществена претенция.

Според правителството претендираните суми били във всички случаи прекомерни и не намирали подкрепа в юриспруденцията на Съда или практиката на Съвета на министрите. Освен това претенциите на жалбоподателите били прекомерни и с оглед на стандарта на живот в България, където средно през периода 1992 - 1998 г. минималната месечна заплата била в размер на равностойността на около USD 30, а месечната заплата на съдия в окръжен съд била около USD 140.

121. Съдът счита, че неправомерната държавна намеса в организацията на мюсюлманската общност несъмнено е причинила страдание на първия жалбоподател, който е освободен от длъжността ръководител на втората по големина религиозна общност в България. Това положение се утежнява и от продължителното незачитане на неговите права, липсата на ясно правно основание за действията на властите и неизпълнението на задължението им да осигурят ефикасно вътрешноправно средство за защита.

Съдът, обаче, намира, че претенциите са прекомерни, с оглед на неговата практика (вж. *Тлименос срещу Гърция [Thlimmenos v. Greece]* [Разширена камара], № 34369/97, абзац 70, ЕСПЧ 2000 - IV, *Сейлан срещу Турция [Ceylan v. Turkey]* [Разширена камара], № 23556/94, абзац 50, ЕСПЧ 1999-IV и следните цитирани по-горе решения: Кокинакис, стр. 23, абзац 59; *Сериф,* абзац 61; и Ларисис и други, стр. 384, абзац 74).

Като прави преценка по справедливост, Съдът присъжда на първия жалбоподател обезщетение в размер на 10 000 нови лв.

Що се отнася до втория жалбоподател, Съдът приема, че констатацията на нарушения на Конвенцията представлява достатъчно справедливо удовлетворение.

Б. Разноски

122. Жалбоподателите претендират разноски в размер на USD 3 150, представляващи възнаграждение за 105 часа работа (по тарифа USD 30 на час) на техния адвокат за подготовката на производството пред Комисията и Съда, допълнителни USD 640 за 16 часа правна работа във връзка със заседанието пред Съда и USD 2 685 за разходи, свързани със заседанието на 29 май 2000 г. в Страсбург. Последната сума включва USD 1 560 за самолетни билети за двамата жалбоподатели и техния адвокат, USD 1 080 за дневни и хотел за три дни (изчислени на база USD 120 на ден за човек) и USD 55, платени за френски визи.

Претендираната от жалбоподателите сума се равнява на около 13 500 нови български лева.

123. Правителството посочва, че част от юридическата работа се отнася до първоначалните оплаквания на Главно мюфтийство пред Комисията. Но Главно мюфтийство оттегля оплакванията си. По-нататък, правителството възразява срещу почасовата тарифа, приложена от адвоката на жалбоподателя, която многократно надвишавала обичайната тарифа на адвокатите в България, и твърди, че "графикът на заетост", представен от адвоката, бил ненадежден. Накрая, претендираните суми за самолетни билети, дневни и хотелски разходи не били подкрепени с фактури.

124. Съдът е съгласен с правителството, че исканите суми трябва да бъдат донякъде намалени с оглед факта, че част от разноските са направени във връзка с оплакванията, които били отделени и заличени от Комисията на 17 септември 1998 г. (вж. абзац 2 по-горе). В останалата част искането не изглежда прекомерна в светлината на практиката на Съда (вж. решения по делата Луканов срещу България [Lukanov v. Bulgaria] от 20 март 1997, *Текстове* 1997 - II, стр. 546, абзац 56, Асенов и други срещу България [Assenov and Others v. Bulgaria] от 28 октомври 1998, *Текстове* 1998 – VIII, стр. 3305, абзаци 176 - 178, *Николова срещу България [Nikolova v. Bulgaria]* [Разширена камара], № 31195/96, абзац 79, ЕСПЧ 1999 – II и *Великова срещу България [Velikova v. Bulgaria]* № 41488/98, абзац 104, ЕСПЧ 2000 - VI).

В съответствие с изложеното Съдът присъжда сума в размер на 10 000 нови лева за разноски, заедно ДДС, който може да се начисли, от която да се приспадне сумата в размер на 18 655,87 френски франка, получена от жалбоподателите под формата на правна помощ, изчислена в български лева по курса към датата на погасяване на задължението.

В. Лихва за неизпълниние

125. Съгласно информацията, с която разполага Съдът, размерът на законната лихва в България към датата на приемане на настоящото решение е 13,85 % годишно.

ПОРАДИ ТЕЗИ СЪОБРАЖЕНИЯ СЪДЪТ:

1. *Отхвърля* единодушно предварителното възражение на правителството;

2. *Приема* единодушно, че е налице нарушение на чл. 9 от Конвенцията;

3. *Приема* единодушно, че не възниква отделен проблем във връзка с чл. 11 от Конвенцията;

4. *Приема* единодушно, че е налице нарушение на чл. 13 от Конвенцията;

5. *Приема* единодушно, че не е налице нарушение на чл. 6 от Конвенцията;

6. *Приема* единодушно, че не е необходимо да разглежда оплакванията по чл. 1 от Протокол № 1 към Конвенцията;

7. *Приема*,единодушно, че ответната държава трябва да заплати на първия жалбоподател в тримесечен срок 10 000 (десет хиляди) български лева като обезщетение за неимуществени вреди;

8. *Приема*, с единайсет гласа на шест, че констатацията за нарушение на Конвенцията представлява достатъчно справедливо удовлетворение по отношение на втория жалбоподател;

9. *Приема* единодушно, че ответната държава в тримесечен срок трябва да заплати за направените разноски на двамата жалбоподатели обща сума в размер на 10 000 (десет хиляди) български лева, заедно с ДДС, което може да бъде начислено върху нея, като се приспаднат 18 655,87 френски франка (осемнадесет хиляди шестстотин петдесет и пет франка и осемдесет и седем сантима), получени от жалбоподателите под формата на правна помощ, изчислени в български лева по курса към датата на погасяване на задължението;

10. *Приема* единодушно, че ще се дължи проста годишна лихва в размер на 13,85 % след изтичане на горепосочения тримесечен срок до датата на погасяване;

11. *Отхвърля* единодушно претенциите на жалбоподателите за справедливо обезщетение в останалата им част.
Изготвено на английски и френски език и обявено в открито заседание в Палатата по правата на човека в Страсбург на 26 октомври 2000 г.

Луциус Вилдхабер
Председател

Мод де Бьор-Букикио
Заместник-секретар

В съответствие с чл. 45, ал. 2 от Конвенцията и правило 74, ал. 2 от Правилника на Съда към настоящото решение е приложено съвместното частично особено мнение на г-жа Тулкенс и г-н Касадевал, към което са се присъединили г-н Бонело, г-жа Стражницка, г-жа Грев и г-н Марусте.

Л.В.
М.Б.

СЪВМЕСТНО ЧАСТИЧНО ОСОБЕНО МНЕНИЕ НА СЪДИИТЕ ТУЛКЕНС И КАСАДЕВАЛ, КЪМ КОЕТО СА СЕ ПРИСЪЕДИНИЛИ СЪДИИТЕ БОНЕЛО, СТРАЖНИЦКА, ГРЕВ И МАРУСТЕ

1. Не сме съгласни с мнозинството, що се отнася до точка 8 от диспозитива във връзка със справедливото удовлетворение на втория жалбоподател за неимуществените вреди.
2. Тъй като свободата на мисълта, съвестта и религията, защитени от чл. 9 на Конвенцията, е една от основите на демократичното общество, както настоящото решение съвсем правилно изтъква, считаме, че единствено установяването на нарушение на тази разпоредба не предоставя си достатъчно справедливо удовлетворение.
3. По настоящото дело няма съмнение, че и първият, и вторият жалбоподател са били жертва на нарушенията, които твдърдят, и че и двамата са "действащи членове на религиозната общност...". Освен това, неоспоримо е, че вторият жалбоподател, г-н Чауш, който е работил като преподавател по ислям, "е вярващ..., който активно участва в религиозния живот към съответния момент" (вж. абзац 63 от решението), и че той "продължил да работи, срещайки огромни затруднения" през период от близо три години (вж. абзац 119 накрая).
4. Поради това сме на мнението, че вторият жалбоподател също е понесъл страдания и е претърпял неимуществени вреди, със сигурност не толкова тежки, колкото тези на първия жалбоподател, но такива, които изискват присъждането на справедливо удовлетворение на г-н Чауш по чл. 41 от Конвенцията.